

Tor Eystein Øverås

Közelebb¹

Soha nem gondoltam, hogy idáig jutok, de néhány héttel ezelőtt, életemben először egy alkohol-terapeutával beszélgettem. Kedvesem parancsolt rám. Mit meg nem tesz az ember a házi békesség kedvéért!

Itt ülünk mind a hárman, a neoncsövek alatt, Varsó egyik kis mellékutca-jának posztkommunista irodahelyiségében, és a terapeuta, aki természetesen már tizenöt éve kigyógyult alkoholista, megerősítést vár tőlünk. Jól néz ki, ötvenen túl, megszabadulva az alkohol mérgétől. Megkérdezi, hogy miért iszom. Kis gondolkodás után válaszolok. A. tolmácsolja. Nem azért iszom, és soha nem is azért ittam, hogy meneküljek valamitől. Ellenkezőleg, mondom nyomatékosan, azért iszom, hogy közelebb kerüljek a dolgokhoz.

Csend lesz. Kifejtem bővebben: azért iszom, hogy közelebb kerüljek a gondolataimhoz, az érzéseimhez, az ötleteimhez, amikkel éppen foglalkozom. Nem azért iszom, hogy megszabaduljak tőlük, azért iszom, hogy kapcsolatba kerüljek velük. A terapeuta, aki már megpróbált leszoktatni néhány művészt, meg entellektüelt, készülődik, hogy előálljon javaslataival, végül ennyit mond: Szubjektív nézőpont, erősen szubjektív.

Most ezalatt mit ért? Megkérdezi, szükségesnek tartom-e az alkoholt az alkotáshoz. Erre, legnagyobb meglepetésemre, határozott nemmel felelek. Egy mosolyt küld felém, mindkét hüvelykujját feltartva. A.-nak nem kell tolmácsolnia. Megértem. Aztán mond egy egyszerű dolgot, amiben igazat adok neki: Az ember nem az alkohol hatására tud alkotni, hanem annak ellenére. A szakértelme 120 zlotyba kerül. Nem megyek vissza. De abbahagyom az ivást. Egy időre.

Miért meséltem ezt el? Azért, mert eldöntöttem, hogy olvasóként és mozi-látogatóként írok az életemről, és megígérhetem az olvasóknak, hogy hosszú történet lesz. De az olvasásra és a moziba járásra ugyanaz vonatkozik, mint az ivásra: nem azért olvasok könyveket és nézek filmeket, mert menekülök valami elől. Épp ellenkezőleg. Azért nézek filmeket és olvasok könyveket, hogy közeledjek. Az élethez. Magamhoz. A körülöttem lévő emberekhez. Soha nem érdekelt a szórakoztatás. Még meg is vetettem a szórakoztatást. Ma magamat vetem meg, mert megvetem a szórakoztatást. Már nem vagyok olyan szigorú. Hollywood, más néven az álomgyár a filmjeiről népszerű. Az amerikai nyugati parton született elképzelés szerint azért forgatják ezeket a filmeket, hogy kielégítsék a valóság elől menekülő emberek igényét. Ugyanakkor értem, hogy az 1960-as évekbeli brit munkásosztályhoz tartozó férfiak és nők egy hosszú, bányajáratokban vagy sűrűlással eltöltött nap után sokkal inkább egy amerikai musicalt vagy westernt néznek, mint azok közül egyet, amit honfitársaik, Tony

¹ Két fejezet az *I dette lanskap* című esszékötetből. Gyldendal Norsk Forlag, 2012. A kiadó és a szerző engedélyével fordította Bancsik Ágnes.

Richardson, Karel Reisz vagy Lindsay Anderson készítettek az életről, az ő életről: *The Loneliness of a Long Distance Runner*, *Saturday Night and Sunday Morning*, *This Sporting Life*. Igaz, költői filmek, újítók, közel hozzák a brit munkásosztály mindennapjait. De az, hogy a keményen dolgozó britek nem akarják látni ezeket a filmeket – *konyhai mosogatópult mozinak* hívja a szakma (kitchen sink cinema) –, számomra ma már teljesen érthető. Ezek a filmek mérföldekkel jobbak, mint azok a regények, amelyeket a norvég marxista-leninisták írtak az 1970-es években a norvég munkásosztály számára, és amelyeket a norvég munkásoknak szintén nem volt kedvük elolvasni. Mind a norvég, mind a brit munkásosztály előnyben részesítette az amerikai szórakoztatóipart saját valóságának művészi tükörképével szemben. Azzal a tükörrel szemben, amit a norvég regényírók és brit filmes alkotók tartottak eléjük.

Amikor nagyon fiatal voltam, hétéves koromtól és még sokáig, volt egy nagy cipősdobozom. Ebben a dobozban gyűjtöttem az újságból kivágott moziműsorokat. A műsorokkal teli doboz mellett voltak füzeteim, amelyekben rendezett oszlopokban vezettem az Oslóban bemutatott filmek címeit, hogy melyik moziban volt bemutató, milyen dátummal, meddig mentek, ki rendezte. Bodø-ben éltem, és kívülről tudtam az ezerkétszáz kilométerre fekvő Oslo moziműsorát. Ha látogatóink jöttek, és valaki megkérdezte, milyen filmek mennek éppen az Eldorádóban, tudtam rá válaszolni, és azt hiszem, az előadások kezdési időpontjára is emlékeztem. Fura gyerek lehettem, de mielőtt ezt leírtam, soha nem gondoltam magamra úgy, hogy fura. Érzékeny voltam.

Filmet akartam csinálni, és számomra magától értetődő módon művészetet tanulni egyenlő volt azzal, hogy filmet *nézek*. Óriási mennyiségben, minden műfajt, minden kategóriát. A francia új hullám rendezői voltak a példaképeim, főleg François Truffaut, aki a kollégáival együtt úgy tanulta meg a filmkészítést, hogy nyaklók nélkül nézte a filmeket a párizsi Filmintézetben. *Mindent* láttak. Talán kissé paradox módon, mivel olyan mindenevők voltak és oly kevésbé válogatósak, hogy kifejlesztették a művészi ambíciójú auteur-elméletet. Láttak hollywoodi mozifilmet, és felfedezték, hogy időnként a sematikus ábrázolás mögött is megtalálható egy teremtő kéz. Felfigyeltek Howard Hawksra, Alfred Hitchcockra, John Fordra (Lindsay Anderson példaképére).

Számomra a filmhez és az irodalomhoz az út nem az életen, nem a tapasztaláson, hanem a filmen és az irodalmon keresztül vezetett. A legerősebb hajtóerőm azonban mindvégig az volt, hogy az általam ismert életből és valóságból alkossak irodalmat. Amikor azt mondom, hogy az út a filmhez és az irodalomhoz a filmen és az irodalmon keresztül vezetett, ez azt jelenti, hogy a filmnézés és irodalomolvasás által elsajátíthattam, megszereztem a megértés módszereit és a művészi formában megjelenő tapasztalatokat, és a valóságot, amiben benne éltem. A lényeg az, hogy amíg mások fozítottak, engem a film, az irodalom és a művészet érdekelt. Egyszerűen csak érdekelt, ilyen egyszerű. Jobban érdekelt a művészi kifejeződések, amiknek életet adhattam, és jobban érdekelt, hogy befogadjam a művészi kifejeződések, amiknek mások adtak életet, mint maga az, hogy éljek. Vagyis nem kevésbé érdekelt az élet maga, mint művészi kifejeződései, de kevésbé érdekelt az, hogy magam

is éljem. Belekapaszkodtam Truffaut mondatába, a *La nuit Americaine* című filmből, ahol a forgatás alatt valaki azt mondja, hogy *mi (akik a filmet készítjük) csak akkor vagyunk boldogok, amikor filmet készítünk. Nem az az igazi boldogság, amikor az ember maga éli az életet, hanem az, amikor művészetet csinál belőle. Pláne, ha másokkal együtt teheti, mint például egy filmforgatás alatt. A megélt élet és a megalkotott élet egy és ugyanazon időben, egymás mellett.* Erről szól a *La nuit Americaine*. Miért nem boldogabbak akkor azok, akik filmet készítenek?

Nem hiszem, hogy nekem sikerült teljes életet élnem. Túl erős benyomások értek. Teljesen kizökkentettek a társas kapcsolataim, beleéltem magam a körülöttem lévő emberek helyzetébe, beleéltem magam a fájdalmaikba, szerettem volna megérteni őket, talán azért, hogy segíthessek rajtuk. Mégsem a környezetemtől, hanem a könyvekbe és a filmekbe menekültem. Nekem például soha nem voltak látszat-barátaim, kitalált barátaim. Noha tetszett a *Star Wars*, és gyűjtöttem a képregényeket, de a fantáziavilágok gyorsan halványultak, szemben a valóságközeli filmmel és irodalommal. Úgy gondoltam, felnőni gyötrelmes dolog, de nem kívántam elmenekülni a gyötrelem elől, épp ellenkezőleg, azt akartam, hogy átjárjon, meg akartam érteni. A filmes és az irodalmi elbeszélés lett a módja annak, hogy megértsem azokat a helyzeteket, amiknek a kellős közepében voltam és amiket nem értettem.

És ez így van a mai napig: azért nézek filmet, olvasok irodalmat, hogy átjárjon az élet, hogy egyre mélyebben engedjem magamba, nem azért, hogy elmeneküljek az élettől. Amikor a barátaimmal együtt nézek filmet, és utána megbeszéljük a látottakat, igen, akkor mindig az lesz a vége, hogy a Filmről való beszélgetés észrevétlenül átmegy az Életről való beszélgetésbe, a mi életünkről, mások életéről, mindenről. A film lesz az apropó, hogy az életről beszéljünk, kerülőút, nem, hogy is mondjam, *találkahely*. Az a találkahely, ahová elcipeljük individuális és szubjektív tapasztalatainkat (amiket minden egyes ember magában hordoz, amik minden egyes emberben egyedülálló módon ott vannak). A film elgondolkodtat saját életünkről, a saját életet keressük folyamatosan a film megvilágításában.

De miért *olvasunk* egyáltalán? Miért nem elég csak élni? És ha az embernek szüksége van arra, hogy elemezzen, miért nem elégszik meg azzal, hogy megkísérelje megérteni azt az életet, amit ténylegesen él? Szükségem van erre a szűrőre, a filmre és az irodalomra, magam és az élet mellett? Miért lesz a film és az irodalom ürügy arra, hogy az életről beszéljünk, és ürügy az élet, hogy az irodalomról beszéljünk? Ez számomra többé már nem kérdés, és ha megpróbálok válaszolni rá, vissza kell mennem a serdülőkori gondolatokhoz, hogy az életnek önmagában nincs jelentése, hogy az élet nem ad jelentést azelőtt, mielőtt formába öntenénk, művészi formába. Azután a művészetnek megvan a maga intenzitása! Mennyire unalmas egy-két beszélgetés, összehasonlítás ezzel az intenzitással! De vetélkedhet komolyan az irodalom intenzitása az élet fizikai intenzitásával? Miért választom mindennap, hogy órákig könyvlapok fölé görnyedjek, holott ehelyett szerethetnék, hegyeket mászhatnék, hajózhatnék az Amazonason, nagy mélységekbe merülhetnék, nagy magasságban kiugor-

hatnék a repülőből (ejtőernyővel persze), ülhetnék pálmafák alatt kókuszdiót bontogatva, és mindig, amikor meleg szél fúj, szánhatnék arra időt, hogy ki-menjek és érezzem.

Végül is csak azt mondhatom A.-nak, amikor ilyesmikről beszélünk, hogy ha választanom kell A. és az irodalom között, akkor az irodalmat választom. A. már nem döbben meg ezen, meg sem sértődik, talán mert azt gondolja, hogy legbelül nem így gondolom. Nem hiszem, hogy valaha választanom kellene, s ha mégis: se gyerek, se család. Film, irodalom, életpótlékok. Azután meghalni, egyedül.

Igen.

Miért vagyunk a világon?²

„Úgy néz ki, mint egy siló.” „A legrondább épület, amit valaha láttam.” „Hihetetlenül provokáló.” „Arra készíti az embert, hogy sírköveket rajzoljon!” „Kátarránnal bevont kábakő.” „Állítsák meg Steven Hollt!” „Késhegyig menő harcot ígérhetünk, ha valaki megpróbál torz múzeumépületeket húzni a fejünk fölé.” „Nagyon remélem, hogy a hamarøyi emberek határozott nemet mondanak arra, hogy valaki Holl brutalitásával megszegyenítse gyönyörű városukat.” „Ritka csúnya építmény.” „Nem akarunk több ronda épületet Hamarøyben. A művé-

² Knut Hamsun (1859–1952) Nobel-díjas norvég író emlékháza (Hamsunsenter) Észak-Norvégiában, a Presteid-fjord Glimma öblének partján áll. Steven Holl, norvég származású amerikai sztárpépítész tervezte. Az író 150. születésnapján adták át a nagyközönségnek. Ez a tájból kiemelkedő sötét, ferde falú, tetején bambuszrudakkal csúfított épület sokakat felháborított. Már a tervek láttán sok híresség tiltakozott. Az építész Hamsun írásait tanulmányozva kapott ihletet. Arról is ismert, hogy első ötleteit akvarellekben örökíti meg, majd ezután készíti építészeti terveket. Különösen négy regény hatott rá: az *Éhség (Sult)*, a *Rejtelmek (Mysterier)*, a *Pan* és a *Victoria*. Úgy találta, hogy ez az épület jól jellemzi magát az író és a műveit is. A legsikeresebb munkái között tartja számon. Több építészeti díjban részesült. (adatok a Hamsun-emlékház honlapjáról: <http://hamsunsenteret.no/> – a szerk. megjegyzése)

szet temploma úgy néz ki, mint egy gyár.” „Azt hiszem, a hamarøyi ácstanulónak kellene felépíteniük a centrumot.” „Az ácstanulók szebb épületet húznának fel, mivel ők már korábban megmutatták, hogy mit tudnak.”

Ez olyan, mint Olivert hallgatni. Ezrát. Joakimot. De August? Mit mondana August? August maga akart cölöpöket és díszcserjéket Poldenbe. Hogy Polden nem város?

Most ez történik a norvégiai hamsundi öbölben. Hamsun-központot akarnak építeni. Hamarøy lakosai nem hittek a szemüknek, amikor először meglátták a sík mezőn álló kátrányos épület terveit. Karl Erik Harr úgy nevezte: urbánus kísérlet a Paradicsomban. Képzett bürokraták, művészetkritikusok, professzorok jól elmagyarázzák. Az épület és az ügy ugyanaz – a nézőpontok teljesen különbözőek.

És talán ezek a különböző nézőpontok lényegében összeegyeztethetetlenek. A tanultak zsenialitást látnak. A tanulatlanok egy ijesztően csúnya, magas, fekete tornyot. És némely tanult és némely tanulatlan épp ellenkezőleg gondolja, és mindent összekuszál. De a legtöbb hamsundi lakos nem akar ilyen épületet közvetlen szomszédnak. Mit szólna Steven Holl építész, ha őt megörvendeztetnék egy rózsaszín virsliárus bódé szomszédal vagy egy házzal az ingatlanos Block Watne társaságtól?

Knut Hamsun biztosan szívesebben hallgatná azokat a vitákat, amik az ebédlőasztal fölött a bemutatást követő napokban folytak Hamarøyben a tervekről, ahol humorizáltak, ironizáltak, elátkozták és dicsérték – mint az jólszituált értelmiségiek között illik. Ugyanakkor az ifjú Hamsun a maga idejében leste a kortárs értelmiségiek – Brandes, Bjornson, Garborg – elismerését. Próbálkozott, hátha írnak róla egy-két mondatot – sorban állnak a paradoxonok.

És nincs megoldás. Mint ahogy a Steven Holl építményére vonatkozó véleménykülönbségekre sem.

Az építmény körüli viták kiszámíthatóak, ugyanakkor érdekesekek. A való életre és a lappangó konfliktusokra ébresztenek. Ha jól belegondolunk, a vita rólunk szól, arról, hogyan értjük meg saját magunkat, hogyan szemléljük a világot. Önismeretünk és világfelfogásunk megmutatkozik abban, hogy hogyan olvassuk Hamsunt.

A Hamsun-központról való vita arról szól, hogy hogyan tolmácsolja az ember a szöveget. Knut Hamsunt olvasni olyan, mint a Bibliát olvasni, legalábbis Észak-Norvégiában. Az emberek annyiféleképpen értelmezik ugyanazt a szöveget, hogy az értelmezések már-már ellent is mondanak egymásnak. Esetleg Hamsun a kísértő, aki azt mondja: mondd meg nekem, hogyan olvasol engem, s megmondom, ki vagy.

A szövegértelmezésekről való kérdés hegemonia kérdése is. Egyes értelmezések befolyásosabbak és nagyobb az átütő erejük. Karl Erik Harr Hamsun-értelmezései ilyen elsőbbséget élveznek Észak-Norvégiában. Saját Hamsun-ipart működtet. A Kittang-féle Hamsun-olvasat népszerűvé válásával viszont elhalványultak a Harr-értelmezések.

És lehetséges, hogy Karl Erik Harr esetében az „ő” Hamsunjének védelme először is saját írói művészetének a védelme, mint ahogy minden mód, ahogy Knut Hamsunt olvasunk, annak a biztosítéka, hogy mit szeretnénk vagy nem szeretnénk látni?

Karl Erik Harr nemrégiben nyilatkozta egy napilapnak (Dag og Tid): „Hullámokat festek egy ajtóra.” És: „Az újítás egy olyan lidérc, ami egy életen át szorongatja a művészeti életet.” Ebben nem téved. A modernizmus és az avantgárd klasszikus felfogásban olyan művészetek, melyek mind az irodalomban, mind a képzőművészetben légszomjtól szenvednek. Sőt, ott a paradoxon, miszerint az, aminek a művészet gyakorlói szerint nem kell hasonlítania ahhoz, ami korábban volt, mégis hasonlít rá, mert ha nem tenné, akkor nem lenne senki, aki meg tudná mondani, hogy épp modernista vagy avantgárd művészet, amit képvisel. Az igazi avantgárd nem hatásvadász. Nem könnyű észrevenni. Nincs védjegye.

A modernisták valamiképpen otthonra találtak, a misszió teljesítve. Karl Erik Harr is otthonra talált. És az otthona az ember nélküli természet, ahol a hullámok egyre csak verdesik a partot. Harr úgy támad Steven Holl terveire, mint annak idején a szabadtéri szoborkiállítások projektjére (Skulpturlandskap Nordland). A természet Isten kezétől való tökéletes munka. Az ember alkotta forma ebben a természetben csak hulladék. Esetleg Harr verdeső hullámainak kivételével. És Hamsun prózai lelkének kivételével, ami ott van az erdőben, és vakon sóhajtozik.

A szoborkiállítás-projekt Nordland megye kísérlete volt, hogy nyisson a világ felé. Karl Erik Harr pedig azt akarja, hogy magába zárkózzon. De nem mindegy, milyen Nordland marad az utókorra. Ez a megye, legalábbis ami száz éve volt, a legfestőibb vidék. A világ maradhat kívül vagy otthon. De a turistáknak lehetőséget kell biztosítani ehhez a múzeumi régiségű sajtharanghoz. Merthogy a turisták veszik meg a képeket az idilli Nordlandról. A turistákon fogja megkeresni a Hamsun-központ a pénzét.

Ezeket a turistákat utálta Knut Hamsun. Ő nem volt Isten kedvenc gyermeke, mondja az ember a terített asztal mellett Hamarøyben, de amikor a tékozló fiú neve meghozza a népnek a rég áhított munkahelyeket, az ember képmutató módon lenyeli azt a bizonyos bibliai tevét, vagy még egyet, de egy sötét, kátrányos tornyot már nem, mert a keretnek gyönyörűnek és harmonikusnak kell lennie. Emlékezetem szerint, Hamsun mindig szépen, elegánsan öltözött. Így amikor egy erős művész, mint amilyen erős művész volt Hamsun maga, értelmezi a műveit, látszólag biztos a dolgában: Hamsun nem ilyen volt. De Steven Holl terveivel formabontóan radikális művet kaptunk megfontolásra. Nem egy Disney-féle élményközpont, amiből Észak-Norvégiában olyan sok van. És nem – ahogy a szobrász Harald Bodøgaard megfogalmazta – „egy darab saltdalshyttei kvázinosztalgia fűvel az épület tetején”. A paradicsomi Nordland megye, ahol olyan rossz volt az élelemellátás annak idején, hogy a fiatal Knutöt Hans bácsikájához küldték, elhagyta Knut Hamsun önmagát is, úgy, hogy tíz évig vissza sem tért. Amerikában élt. Párizsban. Koppenhágában. A svéd Strindberget olvasta, az orosz Dosztojevszkijt, a német Nietzsche-t és Schopenhauert.

Az, hogy szeretne az ember Hamsun költészetéből kulturális identitást alkotni, elég nyaktörő mutató. Ez a kulturális identitás, mely arra lenne hivatott, hogy biztonságot adjon, inkább elbizonytalanít bennünket. Az emberi identitás Hamsun mércéjével mérve labirintus módra, tombolaszerűen működik. Egy Hamsun, akit egy országrész birtokol tájékozási pontként és világitótoronyként, leegyszerűsített és retusált Hamsun.

Van valaki, aki felépíti az életbe vetett hitét az *Áldott anyaföldben*, hogy az *Asszonyok a kútnál* c. művében egy csapásra összezúzza azt. Van valaki, aki egy teljes elbeszélést szentel egy légynek, de Nørholmban egy dühkitörésében botjával agyonver egy tyúkot. Ő az az ember, aki megírja a *Viktóriát*, és a háború elvesztése után nekrológot ír Adolf Hitlerről. Van egy ember, aki 1890-es évekbeli regényeivel megalapozza a huszadik századi regényírást, hogy később idősként saját fiatalkori írásai ellen szóljon. És folytatnánk a sort. Beleillik ez az ember egy, a tájba harmonikusan illeszkedő gyönyörű épületbe?

Ha hiányoljuk a gyönyörű, harmonikus épületet, egy alvó íróat akarunk az utódainkra hagyományozni. Érthetővé tesszük az érthetetlen Hamsunt, hogy ne legyen gondunk vele.

Az idei nyár kultúrvitájának van egy főszereplője. Knut Hamsun maga. Nélküle nem beszélhetnénk a Hamsun-központról. Nélküle nem lehetett volna munkahelyeket teremteni a nevében. Mit gondolna, hogyan vélekedne Knut Hamsun? Nem biztos, hogy szeretné Steven Holl épületét. De talán legbelül értékelné az alkotó határozott és hajthatatlan javaslatát, hozzáállását. Ezért nem olyan meglepő, ha a nevében emelni szándékozott épület botrányossá válik.

Nils-Magne Knutsen és munkatársai hatalmas és meg nem fizetett munkát végeznek, hogy a Hamsun-napok alatt a szerzőről szóló vitának irodalmi fórumot adjanak. Karl Erik Harr, akinek kívánom, hogy festhesse a hullámokat az ajtajára, ebben szintén nagy húzóerővel bír. De ha engedtetik egy enyhe kritikai megjegyzést tennem, amit megtettem két éve, amikor volt szerencsém előadást tartani az irodalmi szemináriumon, ez lenne az: a Hamsun-napok alatt valami ébredésszerű halleluja-hangulat vette kezdetét – amihez, úgy gondolom, az író nem a megfelelő ember. Nincs szüksége semmiféle szentimentális ölelgetésre. Inkább, ha lehet, megtartaná a karnyújtásnyi távolságot.

Knut Hamsun nem talált otthonra az életben. Nem találhat rá olyasvalaki, akinek a halála előtt a felesége kijelenti, hogy Arthur Schopenhauer filozófiája az egyetlen olvasásra érdemes dolog. Amikor hazavezetjük Hamsunt, a saját vágyunk, hogy olyan otthont találjunk neki, amelyet kivetítünk rá. Túl rosszul olvassuk. Hogy Knut Hamsun nemzeti olvasmány lenne, úgy vélem, csak mítosz. Van egy olyan felfogás az életéről, miszerint ő a nemzet nagy elbeszélője.

A filozofikus természetű postamester az *Asszonyok a kútnál* c. könyvében kétségbeesésében azt kérdezi: „Miért vagyunk a világon? A cél nélküli mozgásért? Miért?”

Ki látja ezt a postamestert? Ki ez a tekintet? Ki ez az elbeszélő? Talán ez az elbeszélő a főszereplő, és nem August, nem Isak, nem Johan Nilsen Nagel? Megvan?

Tor Eystein Øverås 1968-ban született norvég irodalmár, író és kritikus. Egyetemi tanulmányait Bergenben végezte. Három regénye és három esszékötete jelent meg eddig. Berlinben és egy északnorvég kisvárosban él. Felesége Marte Huke költő, író.